
<https://doi.org/10.54318/eip.2023.bs.349>

BOŽO STOJANOVIĆ¹

E-mail: bozo.stojanovic@ekof.bg.ac.rs

FRIDMANOV METODOLOŠKI IZAZOV

FRIEDMAN'S METHODOLOGICAL CHALLENGE

PRIKAZ KNJIGE: Nikola Njegovan, Fridmanov izazov, Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta u Beogradu, 2022.

JEL KLASIFIKACIJA: B12, B41.

U bogatoj i burnoj istoriji ekonomske nauke bilo je mnogo važnih događaja (neki od njih su bili prelomni trenuci u njenom razvoju), ali vredi ovom prilikom posebno pomenuti samo tri takve situacije: velika i sadržajna debata koja je ostala poznata u istoriji ekonomske misli kao „marginalistička kontroverza“; razgranata rasprava koju je izazvala pojava Čemberlinove teorije monopolističke konkurencije; čuveni članak Milтона Fridmana „Metodologija pozitivne ekonomije“ objavljen 1953. godine i reakcije koje je taj članak izazvao. Neki ekonomisti čak smatraju da je ovo možda najznačajniji rad koji je napisan u području ekonomske metodologije (o dalekosežnom uticaju Fridmanovog članka u ekonomskoj literaturi dovoljno govori njegova citiranost). Analiza suptilne povezanosti pomenutih događaja predstavlja predmet monografije Fridmanov izazov.

1 Univerzitet u Beogradu, Ekonomski fakultet, Kamenička 6, 11000 Beograd, Srbija.

U osnovi reč je o raspravi na dva nivoa: predstavljanju i preispitivanju različitih interpretacija Fridmanovog članka (pomenimo uzgred da je autor preveo Fridmanov članak i taj prevod je sastavni deo knjige), kao i obrazlaganju idejnog konteksta njegovog nastanka („marginalistička kontroverza“ i teorija monopolističke konkurencije). Autor se poduhvatio delikatnog zadatka da raspravlja o prilogu koji je postao „klasika“, koji je od trenutka objavljivanja izazivao kontroverze i o kome postoji ogromna raspoloživa (i po svom tonu i sadržaju izuzetno sofisticirana) literatura. Mali broj domaćih ekonomista se bavi metodologijom, tako da ovaj istraživački poduhvat predstavlja pravo tematsko osveženje.

Monografija Fridmanov izazov predstavlja rezultat, dugotrajnog, strpljivog i usredsređenog rada što se vidi i po izabranim temama i obimnoj konsultovanoj literaturi i po načinu izlaganja. Autor je svaku temu predstavio jazgrovito, precizno i jednostavno u onoj meri u kojoj to problematika o kojoj je reč dopušta (jednostavnost ovde nikako ne znači i simplifikaciju). Reč je o pristupu u kojem se „štete reči“, odnosno eliminisano je sve što je prema autorovom mišljenju suvišno i što ne doprinosi boljem razumevanju osnovnog predmeta analize.

II

U kontekstu interpretacije Fridmanovog eseja najpre je ukazano na problem i postupak naučne egzegeze. U tom tematskom okviru detaljno su analizirani stavovi Džordža Stiglera i Rosa Emeta (inače svetski poznatog istoričara ekonomskih ideja i najboljeg savremenog poznavaoaca dela Frenka Najta). Objasnjeni su, između ostalog, postupci racionalne rekonstrukcije, istorijske rekonstrukcije i lične egzegeze. Nakon toga predstavljene su tri moguće „centralne pozicije“ kada je reč o tumačenju Fridmanovog članka: Fridman kao instrumentalista, Fridman kao realista i Fridman kao esencijalista. Analizirana je kompatibilnost argumenata iz Fridmanovog eseja sa navedenim pozicijama. Ključna teza koju autor obrazlaže glasi da je Fridmanov esej imao za cilj ne samo odbranu tadašnje dominirajuće ekonomske struje, već u krajnjoj liniji i odbranu same ekonomske teorije.

Prvi korak u predstavljanju različitih „vizija“ Fridmanovog članka podrazumeva upoznavanje sa elementima instrumentalizma onako kako je taj koncept izložen u radovima Karla Popera i Ernsta Nejgela, odnosno upoznavanje sa instrumentalizmom u okviru filozofije nauke (posebno je obrazloženo Poperovo isticanje razlike između instrumentalizma i esencijalizma). Naučne teorije, prema instrumentalizmu, ne objašnjavaju niti opisuju svet, već su samo instrumenti – teorije su samo „pravila izračunavanja“. One stoga ne mogu da se okarakterišu ni kao istinite ni kao lažne, tj. nisu podložne ni verifikaciji ni opovrgavanju. Važno je naglasiti i to da se čuveni problem indukcije u instrumentalizmu jednostavno zaobilazi i proglašava nepostojećim.

Pored toga autor se osvrće na nekoliko važnih tačaka na koje skreću pažnju metodolozi u kontekstu analiza navedene problematike (valjanost hipoteze, kriterijumi jednostavnosti i opštosti, problemi jednostavnosti i opštosti u kontekstu Fridmanove analize i slično). Autor tvrdi da Fridman smatra (za razliku od Popera) da postoji „nagodba“ između opštosti i jednostavnosti, budući da se jednostavnost izjednačava sa manjim nivoom opštosti.

Fridmanove stavove iz njegovog metodološkog članka, posmatrane kroz instrumentalističko tumačenje, autor predstavlja u četiri ključne teze: teorije služe kao instrumenti predviđanja (test valjanosti neke hipoteze predstavlja poređenje predviđanja koja iz nje slede sa iskustvom); insistira se na verifikaciji umesto na opovrgavanju (budući da teorija nema aspiracije u pogledu objašnjenja, nego isključivo predviđanja, uspešnost predviđanja dovoljna je da neku teoriju preporučiti); kriterijumi izbora između uspešnih instrumenata donekle su arbitrarni (iako postoji saglasnost da se kriterijumi za upoređivanje odnose na jednostavnost i plodnost, ipak izbor između alternativnih hipoteza mora da bude proizvoljan); hipoteza nerealističnosti pretpostavki (realističnost pretpostavki je nebitna) i „kao da“ princip (posebno važan u mikroekonomskoj analizi).

Treba imati u vidu da čak ni instrumentalistička tumačenja Fridmanovog eseja nisu jedinstvena. Autor obrazlaže Makijevo stanovište prema kome je Fridman metodološki instrumentalista, ali istovremeno ontološki i semantički realista – „Fridmanova mešavina“. Otvoreno je i pitanje šta u okviru Fridmanovog koncepta uopšte znači „realizam“, a šta „realističnost“. Izneta je i obrazložena Koldvelova kritika metodološkog instrumentalizma (obrazlaže se njegova podela na nekognitivni i prediktivni instrumentalizam). Argumentovana je i teza da je Fridman metodološki instrumentalista, što je uže od onog što instrumentalizam predstavlja u filozofiji nauke. Autor komentariše i Makijevu tezu da Fridmanov članak pruža mogućnost da se izneta argumentacija interpretira kao metodološki realizam, pa čak i kao esencijalizam. Konačno, izneta je i veoma zanimljiva i inovativna Losonova kritika instrumentalističkih viđenja Fridmanovog eseja, a njegova analiza i argumentacija počivaju na suptilnom razlikovanju otvorenih i zatvorenih sistema.

Autor kao rezime ovih rasprava primećuje da su ključne tačke u Fridmanovoj argumentaciji, a koje su shodno tome i bile predmet rasprave i kritike, sledeće: problem izbora između teorija; predviđanje kao cilj nauke; veza instrumentalizma i ekonomske politike (koncepti pozitivnog i normativnog u ekonomskoj nauci – ako su teorije samo instrumenti tada normativni iskazi nisu mogući); uslovi primene hipoteza; problemi ekstrapolacije u otvorenim sistemima.

Druga „noseća tema“ monografije predstavlja analizu „istorijske pozadine“ Fridmanovog članka. Istorijski kontekst, smatra autor, izuzetno je važan za razumevanje Fridmanovog metodološkog klasika, jer članak niti se pojavio slučajno niti bez nekog važnog povoda. Da bi obrazložio ovu tezu autor smatra da je potrebno vratiti se u prošlost i osvrnuti se na dve velike rasprave. Naime, dva su izazova bila postavljena pred dominirajuću ekonomsku teoriju: bilo je potrebno odbraniti od napada „empirista“ princip maksimizacije, ali i odbraniti Maršalovu teoriju od napada koji je došao od teorije monopolističke konkurencije.

Potrebno je kratko podsetiti na hronologiju događaja. Izdvojićemo samo nekoliko detalja. Tokom 1933. godine pojavile su se čuvene knjige Edvarda Čemberlina i Džona Robinsona o monopolističkoj, odnosno nesavršenoj konkurenciji. Članak Hiča i Hologa, kao i članak Pola Svizija, objavljeni su 1939. Ričard Lester je objavio nekoliko članaka (1946, 1947,

1949) koji su se odnosili kako na primenu marginalističke analize na probleme nadnica i zapošljavanja (između ostalog osvrnuo se i na minimalne nadnice) tako i na ravnotežu preduzeća. Sama debata („marginalistička kontroverza“ u užem smislu) počela je Lesterovim člankom iz 1946.

„Marginalistička kontroverza“ podstaknuta je izazovom empirista. Naime, postavljeno je pitanje da li se preduzeća u praksi ponašaju onako kako to opisuje dominirajuća ekonomska teorija, a ovo je bilo praćeno širim pitanjem da li u neoklasičnoj teoriji uopšte postoji teorija firme. Autor najpre predstavlja elemente analize Hiča i Hola gde je ključna tema bilo to kako preduzeća stvarno utvrđuju cene. Oni su izneli čuveni koncept punog troška kao obrasca stvarnog formiranja cena (u okviru ove analize predstavljena je i „izlomljena kriva tražnje“ koju je u svom radu analizirao i Svizi – autor je grafički predstavio i iscrpno obrazložio obe interpretacije). Sve u svemu pod znak pitanja se dovodi ključno načelo maksimizacije profita kao načina ponašanja preduzeća.

Nakon toga usledio je Lesterov članak objavljen 1946. godine i opsežni Mahlupov odgovor. Počela je polemika označena kao „marginalistička kontroverza“. Lester je analizirao reakcije preduzeća na promene nadnica i doveo u pitanje rezonovanje ekonomske teorije (Lester je do svojih zaključaka došao na osnovu anketa i intervjuua poslovnih ljudi o tome kako bi reagovali na određenu situaciju na tržištu). Autor ukazuje da je jedan od metodoloških problema ovih napada bio u tome što se istovremeno napadaju i pretpostavke i predviđanja konvencionalne teorije. Mahlupov odgovor bio je izuzetno nijansiran. Usredsredio se kako na stavove Hiča i Hola tako i na Lesterovu argumentaciju. On je smatrao da je potrebno da se precizno definiše pravo značenje marginalizma i da se isto tako precizno označi i područje njegove primene (marginalizam se prema njegovom mišljenju može primeniti samo u slučaju ekonomskog ponašanja). Prema njegovom sudu Lesterov pokušaj opovrgavanja marginalizma bio je neuspešan. Lester je odgovorio i Mahlupu i Stigleru (imao je kao metu napada Stiglerov članak o minimalnoj nadnici iz 1946). Lester je prigovorio Stigleru da ne razume kako u stvarnosti funkcioniše tržište rada ni kako se formiraju nadnice, a ni kako preduzeća donose poslovne odluke. Stigler je odgovorio naredne godine i istakao je da svi problemi Lesterove argumenatacije počivaju na jednom temeljnom problemu – njegovom nedovoljnom razumevanju onoga što napada (nerazumevanju marginalizma).

Kada se sve sumira može se primetiti da je ključna tačka neslaganja bilo različito viđenje uloge empirijskih istraživanja u ekonomskoj nauci. Autor je detaljno predstavio argumente obe strane (pored pomenutih autora u debati je učestvovalo još nekoliko ekonomista i njihovi stavovi su takođe predstavljeni). Zbog čega je ova polemika bila značajna? Polemika nije bila uzaludna niti bez rezultata. Jedan od doprinosa rasprave je to što su marginalisti bili primorani da precizno definišu pojmove koje koriste, ali i da naglase empirijsku proveru predviđanja teorije.

Autor smatra da svi glavni argumenti Fridmanovog članka potiču upravo iz ove debate. Iako se Fridman eksplicitno distancirao od Mahlupovih stavova, on je, prema mišljenju autora, zapravo ponovio u svom članku veliki broj upravo tih stavova. Kako autor vidi Fridmanov pristup u ovom kontekstu? Ključna tačka je to da Fridman ne predlaže testiranje pretpostavki već testiranje predviđanja koja su iz tih pretpostavki izvedena. Za razliku od Fridmana protivnici marginalizma smatraju da hipoteze ekonomske nauke treba da počivaju na realističnim pretpostavkama. Autor ističe sledeće: prema antimarginalistima,

potrebno je pitati poslovne ljude kako se ponašaju i na osnovu toga formirati dobru hipotezu. Ovo znači da se hipoteze izvode generalizacijom iz istorijskih činjenica. Fridman je izbegao raspravu na ovu temu. On ne analizira problem formulisanja hipoteza, već raspravlja sa tezom o potrebi realističnosti pretpostavki. Tako da, sledimo interpretaciju autora, Fridman brani ekonomsku teoriju od napada na nerealističnost pretpostavki, umesto da se usredsređuje na loša predviđanja ekonomske teorije.

IV

Posebno poglavlje je posvećeno monopolističkoj konkurenciji, tj. njenom nastanku, razvoju i kritici njenih stavova. Autor smatra da se sa punim pravom može govoriti o „revoluciji monopolističke konkurencije“. Najpre su istaknuti izvori inspiracije za ovu teoriju i u tom kontekstu je naglašeno da rasprava o rastućim prinosima nije bila ključna za razvoj ideja u Čemberlinovoj knjizi, kao i da Čemberlin svoje ideje ne duguje Srafi (Čemberlin je predao doktorat, na osnovu koga je nastala knjiga, pre nego što se pojavio čuveni Srafin članak). Autor obrazlaže da je glavna tema Čemberlinove knjige proizašla iz Tausig-Piguove rasprave o cenovnoj politici železnica (ovo je inače tvrdio i sam Čemberlin). U osnovi Čemberlin je zastupao tezu da ukoliko u nekim situacijama postoje elementi monopola (što se događa u slučaju železnice), tada cenovni sistem ne treba da teži idealu čiste konkurencije. Skrenuta je pažnja i na uticaj Čemberlinovog mentora Alina Janga u pogledu razvoja ideje o grupi monopolista koji međusobno konkurišu. Konačno, istaknut je i uticaj literature iz poslovne ekonomije, a pre svega istraživanje različitih aspekata procesa reklamiranja (posebno priroda i karakter troškova reklamiranja, kao i uloga reklame – da li je njena uloga informaciona ili je usmerena na promenu preferencija potrošača).

Nakon toga autor je predstavio Čemberlinov model (izneta je detaljna interpretacija ovog modela uključujući i grafičku analizu). Ovo je važan potez jer udžbenička interpretacija često odudara od onoga što je Čemberlin stvarno izneo u svojoj knjizi. Ovaj segment analize nesumnjivo ima i važan pedagoški aspekt. Najpre je predstavljena ravnoteža pojedinačnog preduzeća, a onda ravnoteža „grupe“ (kada postoji mogućnost ulaska i izlaska, a svako preduzeće može da menja cenu svojih proizvoda). Predstavljena je ravnoteža „grupe“ kada je reč o cenovnoj igri uz optimalan broj preduzeća, kao i ravnoteža „grupe“ kada je reč o cenovnoj igri uz preveliki broj preduzeća.

Kakve su bile reakcije akademske javnosti na monopolističku konkurenciju? Autor se osvrće na stavove nekoliko uticajnijih ekonomista tog perioda. Frenk Najt, inače Čemberlinov profesor, nije bio impresioniran. Teorija monopolističke konkurencije u Čemberlinovoj izvedbi, ali i ona koju je ponudio Trifin (Trifin je radio doktorsku disertaciju pod Čemberlinovim mentorstvom i kao rezultat tog rada objavio je knjigu Monoplistička konkurencija i teorija opšte ravnoteže) nije impresionirala ni Stiglera. Stigler je smatrao da se jedini doprinos Čemberlinove teorije vidi u kontekstu teorije monopola. Pored toga u raspravu su se uključili Bišop i Kaldor (on je smatrao spornim pretpostavke Čemberlinovog modela a ne njegovu internu logiku), Hiks, Stolper i znatno kasnije Semjuleson. Autor je detaljno predstavio ključne elemente argumentacije pomenutih autora. Reč je o veoma suptilnim temama ekonomske teorije (između ostalih raspravljano je o odnosu nesavršenosti tržišta i broja preduzeća, kao i o ulozi rastućih prinosa na obim u kontekstu teorije monopolističke konkurencije, konceptu diferencijacije proizvoda).

Predstavljeno je i Šumpeterovo viđenje dometa Čemberlinove teorije (autor smatra da je Čemberlin nesumnjivo uočavao vezu između svoje i Šumpeterove teorije), ali i zanimljiva veza teorije monopolističke konkurencije i Šumpeterove teorije inovacija (ovom problematikom posebno se bavio Wolfgang Stolper). Autor se osvrnuo i na stanovište koje je o ovom konceptu zastupao Ludvig fon Mizes. Sam Mizes je u svojoj analizi ove teme, koju je postavio u kontekst katalaktičke konkurencije, čitaoca uputio na dva Hajekova eseja: „Značenje konkurencije“ i „Slobodno društvo i konkurentski poredak“ (autor iznosi ključne ideje tih radova). Mizesova analiza se odnosi na problem monopola i na teoriju troškova prodaje. Mizes je inače smatrao da su teorije i nesavršene i monopolističke konkurencije samo mitologija.

Kakva je bila Fridmanova pozicija? Autor detaljno analizira (gotovo red po red) Fridmanove stavove o monopolističkoj konkurenciji iznete u članku iz 1953. Fridman je smatrao da teorija monopolističke konkurencije ne daje osnovu za opštiju teoriju vrednosti, što joj je inače bila namera. Istakao je da ova teorija ne poseduje nikakav teorijski značaj, već da je unapredila izlaganje ponašanja pojedinačnog preduzeća. Fridman se složio sa Stiglerom da ova teorija ne obezbeđuje bolji alat za analizu u odnosu na teorije čiste konkurencije i monopola. Upravo u ovom kontekstu se javlja i ključni metodološki detalj. Fridman tvrdi da je teorija monopolističke konkurencije nastala iz namere da se pretpostavke ekonomske teorije učine realističnijim. Tako je, prema njegovom mišljenju, Čemberlin upao u grešku prema kojoj se realističnost neke teorije mora utvrđivati prema realističnosti njenih pretpostavki. Dakle, otvoreno je iznova pitanje je da li je realističnost važna. Autor postavlja zanimljivo pitanje: zašto Fridman uopšte raspravlja o (ne)realističnosti teorije monopolističke konkurencije kada je ona prema njegovom mišljenju ionako nevažna?

U jednom delu literature smatra se da Fridmanov članak pruža dva moguća tumačenja nerealističnosti pretpostavki: irelevantnost; nerealističnost kao vrlina. Prvo se odnosi na marginalističku kontroverzu (neosnovano je insistiranje na realističnim pretpostavkama o ponašanju preduzeća), a drugo na kritiku koncepta monopolističke konkurencije. Autor iznosi ideje iz važnog Arčibaldovog članka gde je centralna tvrdnja da su čikaški ekonomisti napali pretpostavke ove teorije a ne njena predviđanja (došlo je i do razmene mišljenja između Arčibalda i Fridmana).

Autor se usmerava i na sagledavanje Fridmanovog rada kao odbrane maršalijanskog sistema. Fridman nije teoriju monopolističke konkurencije video kao opštiju teoriju čiji je specijalni slučaj savršena konkurencija. Njegov centralni zaključak glasi da su maršalijanski koncepti monopola, oligopola i čiste konkurencije korisniji analitički alati za analizu od monopolističke konkurencije. Autor naglašava da analiza „istorijske pozadine“ nedvosmisleno ukazuje na to da marginalistička kontroverza i monopolistička konkurencija nisu slučajni izabrani primeri kojima se Fridman u svom prilogu bavio.

Šta bi moglo da se zaključi iz Fridmanovog članka? Autor smatra da najpre treba da se uoči da Fridmanova pozicija nije čista, već da su u njegovom radu sadržani elementi instrumentalizma, realizma, konvencionalizma, esencijalizma (spisak nije potpun). Zbog čega se ovo dogodilo? To je posledica činjenice da je Fridman bio prvenstveno usredsređen na vraćanje poverenja u valjanost neoklasične teorije, a ona je, kao što smo istakli, bila napadnuta iz različitih uglova. Autor primećuje i to da uprkos insistiranju instrumentalizma na predviđanju kao cilju nauke, rasprava i u slučaju marginalističke kontroverze i

u slučaju monopolističke konkurencije nije bila usredsređena na demonstriranje superiornosti predviđanja neoklasične teorije. Fokus je bio na dokazivanju teze da teorija ne mora da počiva na realističnim pretpostavkama (realističnije pretpostavke ne mogu da budu sinonim za superiornost teorije). Autor argumentuje tezu da Fridmanova metodološka pozicija mora da bude razumevana u svetlu njegovog odgovora na ključna pitanja tog vremena koja su postavljana pred ekonomsku teoriju. On smatra da „Fridmanov izazov“ zapravo predstavlja izazov argumentu da je neophodno da teorija počiva na realističnim pretpostavkama, a istovremeno to je i poziv na razumevanje i toleranciju umesto na isključivost (apriorističke pozicije).

V

Autor je konsultovao ključne radove iz ove oblasti, predstavio centralne teme složenih rasprava i najznačajnije ideje koje su u njima zastupane. U analizi i argumentaciji on na brojnim mestima iznosi (samo na prvi pogled usputna) zapažanja koja čitaocu nude drugačije uvide u neke standardne teme iz ekonomske teorije. I ova „usputna“ zapažanja mogu da budu podsticajna za buduće istraživače. Autor iznosi vlastita viđenja pojedinih tema, koja su često provokativna, tako da je i to dodatni podsticaj za dalju naučnu raspravu o pitanjima koja se tiču samih osnova ekonomske teorije. Pored toga, ponuđena je iscrpna bibliografija koja će biti dragocen orijentir budućim istraživačima Fridmanove metodologije – njenih temelja, otvorenih mesta i implikacija. Jednom rečju, svaki domaći istraživač koji bude imao ambiciju da detaljnije istražuje ovu oblast – ili samo neki njen deo – moraće u svojim istraživanjima krenuti od knjige Fridmanov izazov i prema njoj se odrediti.

Zbog čega je istraživanje ove vrste uopšte značajno i kome bi moglo da bude korisno? Sam autor je postavio pitanje da li je (i u kom smislu) Fridmanov esej relevantan za savremenog čitaoca, odnosno da li će čitanje njegovog priloga obezbediti „dodatnu vrednost“ za današnjeg čitaoca? Ovo otvara šire pitanje da li uopšte treba da se čitaju „klasični radovi“ ili je sasvim dovoljno iz druge ruke preuzeti nekoliko njihovih ideja? Autor smatra da upoznavanje velikih dela iz prošlosti nikako ne može da bude bez „dodate vrednosti“. Vraćanje unazad omogućuje ne samo dublje razumevanje određenog koncepta, već doprinosi i osećaju razumevanja onoga što se može nazvati „šira slika“. U tom kontekstu naveden je čuveni Šumpeterov stav da stanje neke nauke u datom vremenu uključuje i njenu istoriju i ono se ne može prikazati na zadovoljavajući način ukoliko se ta implicitna istorija ne učini eksplicitnom. Autor smatra da ono što naziva „Fridmanovim izazovom“ nastavlja da živi, jer odgovori na neka pitanja ne mogu da budu konačni. Neophodno je na takva pitanja iznova tražiti odgovore.

LITERATURA

Njegovan, N. (2022). *Fridmanov izazov*. Beograd: Univerzitet, Ekonomski fakultet, Centar za izdavačku delatnost.
